

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
РАДА ПО ВИВЧЕННЮ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ УКРАЇНИ

На правах рукопису

БОГУШ ЛАРИСА ГРИГОРІВНА

ВДОСКОНАЛЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ
СФЕРИ ЗОНИ РАДІОАКТИВНОГО ЗАБРУДНЕННЯ УКРАЇНИ

Спеціальність 08.10.01- Розміщення продуктивних сил

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Бод

Київ - 1997

Дисертаційна робота є рукопис

Дисертація виконана в Раді по вивченню продуктивних сил України
НАН України

Науковий керівник: доктор економічних наук,
професор В.І. Куценко

Офіційні опоненти: доктор економічних наук,
професор А.А. Мазаракі

кандидат економічних наук
В.П. Удовиченко

Провідна організація: Інститут економіки НАН України

Захист відбудеться " 26 " лютого 1997 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.78.01 по захисту дисертацій на здобуття вченого ступеня кандидата економічних наук у Раді по вивченню продуктивних сил України НАН України за адресою: 252032, м. Київ-32, бульвар Т. Шевченка, 60, 3 поверх, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України.

Автореферат розісланий "23" січня 1997 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор географічних наук

П.С. Коваленко

П.С. Коваленко

1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

1.1. Актуальність дослідження. Результати діяльності соціальної сфери знаходять відображення в фізичному, інтелектуальному та духовному розвитку, продовженні працездатного життя людини, рості культурного потенціалу країни. Збалансоване вдосконалення галузей соціального призначення забезпечує комплексний підхід до проблем відтворення головної продуктивної сили суспільства, що позначається на ефективності функціонування господарського комплексу. Як підсистема суспільного відтворення, соціальна сфера відіграє важливу роль у соціальному захисті населення, гарантуючи певний необхідний рівень споживання благ та послуг.

Аналіз екологічної та демографічної ситуації в регіонах, постраждалих від Чорнобильської катастрофи, свідчить про існування серйозної загрози здоров'ю мешканців, об'єктивних обмежень у способі життя взагалі. Зменшення загального ризику втрати здоров'я, пом'якшення інших соціально-економічних наслідків значною мірою залежить від успішного функціонування соціальної сфери забруднених територій. Регіональні відмінності в забезпеченості послугами галузей соціального призначення, якості обслуговування безпосередньо пов'язані з їх територіальною організацією. Існуюча мережа об'єктів не повністю враховує умови життя населення, у ряді випадків зустрічається необґрунтована диференціація рівнів розвитку соціальної сфери, особливо в сільській місцевості. Усунення згаданих відмінностей передбачає пошук нових підходів до формування та використання соціального комплексу постраждалих регіонів.

В умовах обмеженості ресурсів, які країна здатна спрямувати на створення умов для задоволення культурно-побутових потреб громадян, актуальним є також визначення пріоритетних напрямків інвестування. Подальшого дослідження потребують питання, пов'язані з становленням мережі недержавних підприємств та закладів.

Необхідність трансформації соціальної сфери в умовах радикальних економічних реформ, посилення значущості окремих факторів розміщення, зокрема екологічних, недостатність висвітлення питань щодо її розвитку в постраждалих регіонах вимагають поглибленого дослідження проблем територіальної організації соціальної сфери, обумовлюють вибір та актуальність теми дисертаційної роботи.

1.2. Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є обґрунтування теоретичних, методичних і практичних аспектів розміщення соціальної сфери та розробка пропозицій щодо шляхів

досконалення її територіальної організації в зоні радіоактивного забруднення України.

У відповідності з поставленою метою визначені такі головні завдання:

- розкрити теоретико-методологічні уявлення відносно суті, складу і значення соціальної сфери та соціальної інфраструктури як матеріальної основи її функціонування в регіональних системах розселення;

- дослідити зміст та основні вимоги до територіальної організації соціальної сфери;

- розглянути фактори розміщення об'єктів соціального призначення на територіях радіоактивного забруднення;

- визначити вплив соціально-економічних та екологічних умов на спосіб життя та формування стану здоров'я населення забруднених територій;

- дослідити особливості розміщення та функціонування соціально-культурних галузей у постраждалих регіонах, виявити існуючі територіальні відмінності та недоліки;

- запропонувати пріоритетні в сучасних умовах напрямки розвитку галузей соціального призначення зони радіоактивного забруднення;

- обґрунтувати пропозиції щодо удосконалення територіальної організації соціальної сфери постраждалих регіонів;

- виявити можливості підвищення ефективності функціонування соціальної інфраструктури та якості обслуговування шляхом розвитку мережі закладів різних форм власності.

1.3. Предмет і об'єкт дослідження. Предметом дослідження є територіальна організація соціальної сфери радіоактивно забруднених регіонів, а також сукупність соціально-економічних процесів, що обумовлюють особливості її розвитку. Об'єктом дослідження є соціально-культурна сфера зони радіоактивного забруднення України, в тому числі сільської місцевості Поліського регіону.

1.4. Методологія і методика дослідження. Методологічну основу дисертаційної роботи складає сучасна економічна теорія, наукові принципи та концептуальний апарат, запропоновані в дослідженнях з питань розвитку та територіальної організації господарського комплексу, розселення населення, соціальної сфери та соціальної інфраструктури, а також відповідні нормативні матеріали та законодавчі акти, що регулюють функціонування галузей соціального призначення і життєдіяльність постраждалих територій України. Значний внесок у розробку зазначених проблем внесли Е.Б. Алаєв, О.М. Алімов, С.Г. Важенін, Н.М. Вітренко, Е.П. Горбунов, М.І. Долішній, В.О. Жамін,

Ф.Д. Заставний, В.Є. Козак, О.І. Кочерга, В.І. Куценко, А.А. Мазаракі, М.М. Некрасов, В.М. Новіков, В.В. Онікієнко, А.І. Пастушенко, В.М. Проскуряков, М.М. Руткевич, В.М. Рутгайзер, А.І. Самоукін, Ю.І. Саєнко, Д.М. Стеченко, М.Ф. Тимчук, Ж.Т. Тощенко, В.П. Удовиченко, Б.Н. Хомелянський, А.А. Чухно, А.Ю. Шаріпов, В.М. Юрковський, Л.І. Якобсон та інші науковці.

У дослідженні використовувалися методи: системного підходу, абстрактно-логічний, монографічний, економіко-статистичний, порівняльного регіонального аналізу, статистичних угруповань, сукупність яких складає методику роботи.

Інформаційною базою дослідження є методичні та статистичні матеріали Міністерства статистики України, Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій, Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України, Національного інституту стратегічних досліджень, державних адміністрацій та статистичних управлінь областей Поліського регіону, наукових публікацій та публікацій періодичної преси.

1.5. Наукова новизна і практичне значення результатів дослідження. Наукова новизна дисертаційної роботи полягає в поглибленні уявлень про територіальну організацію соціальної сфери та обґрунтуванні основних напрямків її вдосконалення в постраждалих регіонах в умовах реформування економіки України. Основними положеннями дослідження, що визначають його новизну та виносяться на захист, є:

- уточнені теоретико-методологічні положення щодо змісту та місця соціальної сфери як підсистеми суспільного відтворення в регіональному господарському комплексі;

- виявлені основні економічні, демографічні, соціальні та екологічні чинники розміщення соціальної інфраструктури забруднених територій;

- розглянутий комплекс соціально-економічних та екологічних умов, що впливають на формування стану здоров'я населення постраждалих регіонів;

- розкриті регіональні особливості та недоліки територіальної організації галузей соціально-культурного призначення зони радіоактивного забруднення, в тому числі Поліського регіону;

- визначені пріоритетні напрямки розвитку соціальної сфери забруднених регіонів в умовах структурних змін в економіці;

- запропоновані шляхи вдосконалення територіальної організації соціально-культурних галузей Чорнобильського регіону;

-обгрунтовані пропозиції щодо поліпшення нормативної бази розміщення мережі об'єктів соціального призначення в сільській місцевості постраждалих територій;

-розглянуті особливості функціонування соціально-культурної сфери в умовах зміни відносин власності, визначені можливості покращення обслуговування населення через розвиток мережі недержавних закладів.

З точки зору практичної значущості основні положення дисертаційної роботи дозволяють оцінити особливості розміщення соціально-культурної інфраструктури забруднених регіонів, зокрема Полісся, та можуть бути застосовані при розробці заходів по поліпшенню обслуговування населення, в тому числі сільської місцевості. Викладені теоретико-методологічні положення можливо використати також в учбовій практиці при вивченні ряду економічних дисциплін.

1.6. Апробація та впровадження результатів дослідження. Тема дисертаційної роботи є складовою частиною наукових досліджень Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України. Результати роботи знайшли відображення в наукових звітах, зокрема присвячених аспектам розвитку продуктивних сил зони радіоактивного забруднення та реформування соціальної сфери в умовах зміни відносин власності, а також були використані в розробці розділу "Соціальний розвиток" Державної програми соціально-економічного розвитку Полісся (зведеного тому та тому "Житомирська область"), прийнятої на засіданні Кабінету Міністрів України (протокол №4 від 28.03.1996 р.). Результати роботи виносилися на обговорення на міждержавному науковому семінарі "Сучасні проблеми охорони та відтворення ґрунтової родючості: екологія, економіка, право" (Одеса, 1994 р.), міжнародних та республіканських науково-практичних конференціях "Проблеми земельної реформи в Україні" (Київ, 1994 р.), "Регіональна політика України: концептуальні засади, історія, перспективи" (Київ, 1994 р.), "Науково-практичні підходи до узгодженого вирішення соціально-економічних проблем Чорнобильської катастрофи" (Київ, 1995 р.), "Національно-державні економічні інтереси: історія, методологія і теорія дослідження, механізм реалізації" (Київ, 1996 р.), "Проблеми трансформації економічних систем та становлення ринкового господарства в Україні" (Київ, 1996 р.).

1.7. Наукові публікації. По темі дисертації опубліковано 7 робіт загальним обсягом 4,6 д.а., з них особисто автору належить 2,8 д.а.

1.8. Обсяг і структура дисертаційної роботи. Дослідження структури якого відповідає цільовій спрямованості та визначеною логічною послідовністю вирішуваних завдань, складається з вступу, трьох розділів, висновків, додатків та списку використаної літератури. Робота представлена на 276 стор. машинопису (власне тексту - 176 стор.), включає 23 таблиці, список використаної літератури містить 191 джерело, в додатках подано 77 таблиць та 4 картосхеми.

1.9. Декларація конкретного особистого внеску дисертанта в розробку наукових результатів, що виносяться на захист. Сукупність отриманих наукових результатів є уточненням теоретико-методологічних аспектів соціальної сфери та авторською оцінкою основних факторів, особливостей територіальної організації і функціонування, а також тенденцій розвитку соціальної інфраструктури зони радіоактивного забруднення України, в тому числі Полісся.

В дисертації особисто автором розроблені концептуальні підходи до удосконалення розміщення та поліпшення діяльності соціальної сфери постраждалих регіонів, зокрема галузей соціально-культурного призначення, виявлені пріоритетні напрямки та обґрунтовані шляхи їх розвитку в умовах впровадження ринкових відносин.

2. ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ І ВИСНОВКИ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

2.1. Економічна система країни будується на основі ієрархії структурних зв'язків, верхній поверх яких утворює комплекс найбільш значних пропорцій процесу розширеного відтворення. За характером суспільного розподілу праці та участю в створенні сукупного суспільного продукту галузі поділяються на матеріальне виробництво та невиробничу сферу. Разом з тим, галузева спрямованість господарського комплексу значною мірою визначає недоліки в розробці соціально-економічних проблем, оскільки на сучасному етапі більшість з них є міжгалузевими, що обумовлено поглибленням суспільного розподілу праці під впливом науково-технічного прогресу. Таким чином, у класифікації галузей має знайти відображення і функціональний підхід, який передбачає групування ланок господарства з точки зору виконання певних функцій у відповідності з суспільними потребами. При цьому виділяють матеріальне виробництво та соціальну сферу. Соціальну сферу поєднують з частиною соціально-економічних відносин, які виникли в процесі задоволення соціальних або невиробничих потреб. Вихідним моментом її визначення є категорія особистих потреб, як складової соціальних. Організуючи споживання створених у матеріальному виробництві благ та надаючи послуги,

ціальна сфера охоплює галузі народного господарства, що виконують виробничі та невиробничі функції. Під соціальною сферою розуміють сферу специфічних соціальних відносин людей до матеріальних та духовних цінностей, які здатні задовольняти інтереси та потреби особи. Функціонування спрямоване на забезпечення сприятливих умов життєдіяльності, фізичне та духовне вдосконалення людини, підвищення ефективності суспільного виробництва.

Як сукупність галузей, що задіяні в процесі задоволення невиробничих потреб населення, соціальна сфера може трактуватися з різним ступенем широти. Соціальна сфера в широкому значенні включає великі міжгалузеві комплекси: продовольчий, товарів широкого вжитку, соціально-побутових та соціально-культурних галузей. У вузькому значенні дана сфера охоплює лише обслуговування особистого споживання. Її складові об'єднуються в галузеві комплекси, що відрізняються за об'єктами впливу: житлово-комунальне господарство; торгівля, громадське харчування та побутове обслуговування населення; транспорт та зв'язок по обслуговуванню населення; наука, освіта, культура та мистецтво; охорона здоров'я (включаючи фізкультуру та спорт, рекреаційну діяльність), соціальне забезпечення; охорона оточуючого середовища; кредитування та страхування населення.

2.2. Узагальнена здатність соціальної сфери організовувати споживання благ та надавати послуги, або економічний потенціал, вимірюється об'ємом зосереджених ресурсів - трудових, матеріальних, нематеріальних та природних. Трудові витрати складають переважну частину ресурсів соціальної сфери. Праця зайнятих в більшості випадків виступає джерелом створюваних споживних вартостей - послуг, які є корисним ефектом трудової діяльності. Значну частину матеріальних ресурсів становлять основні фонди, тобто сукупність матеріально-речових цінностей довготривалого користування (будівлі, споруди, обладнання та ін.). До нематеріальних ресурсів відносять інформацію, наукові відкриття, патенти тощо. Природні ресурси (кліматичні, водні, лісові та ін.) утворюють потенціал рекреаційного комплексу.

Головним показником ефективності функціонування соціальної сфери є забезпечення належних умов життєдіяльності шляхом найповнішого задоволення потреб населення. Розрізняють економічний та соціальний аспекти ефективності. Соціальна ефективність передбачає досягнення певних соціальних результатів. Спостерігається пряма залежність між обсягами вкладень у дану сферу та поточними витратами інших видів суспільної діяльності. Важливим свідченням

ефективного функціонування соціальної сфери є, зокрема, якісні зміни трудових ресурсів. Економічна ефективність визначається загальногалузевими показниками, пов'язаними з витратами, та відіграє підпорядковану роль.

2.3. Матеріальною основою функціонування соціальної сфери є соціальна інфраструктура (тобто сукупність об'єктів). Виділення соціальної інфраструктури в господарському комплексі також здійснюється за функціональним призначенням, що полягає в створенні умов для задоволення потреб суспільства та населення.

На окремих територіях формуються регіональні соціальні сфери, які поєднують у своїй діяльності специфічні аспекти, пов'язані з територіальними умовами, та закономірності соціальної сфери країни в цілому, що визначаються державними пріоритетами, пропорційністю та взаємозв'язками ланок. Стан соціальної сфери є важливим чинником регіональних відмінностей в умовах та рівні життя населення. Територіальну організацію соціальної сфери розглядають як форму суспільної організації розподілу та споживання благ і послуг у системі галузевого та територіального розподілу праці. Існує нерозривний зв'язок між розміщенням соціальної інфраструктури та системою розселення населення: елементи соціальної інфраструктури локалізуються в поселеннях або служать засобом подолання відстаней.

Однією з головних вимог до соціальної інфраструктури як територіальної підсистеми є абсолютна комплексність, тобто необхідність одночасного взаємоузгодженого розвитку всіх ланок. Відповідно, територіальні відмінності стосуються не складу, а масштабів просторової зосередженості соціальної інфраструктури. Показником раціональності територіальної організації соціальної сфери є доступність послуг - рівень певних витрат населення на подолання відстані до об'єкту та отримання послуги. Розрізняють нормативний, територіальний, часовий, вартісний види доступності.

2.4. Оптимізація територіальної організації соціальної сфери передбачає, з одного боку, задоволення потреб жителів та мінімізацію витрат часу на обслуговування, а з іншого - ефективне використання наявних ресурсів. Оскільки вирішення зазначеного завдання полягає в виборі місць локалізації об'єктів, то оцінка території - основи розміщення - є одним з головних моментів його розв'язання. Особливості території, які впливають на вибір центрів обслуговування і визначають умови функціонування регіональної соціальної сфери, називають факторами розміщення (табл.1).

Оцінка впливу основних груп факторів на розвиток соціальної інфраструктури регіону

Назва факторів	Результуючий ефект впливу факторів
1. Економічні	
Рівень та темпи розвитку: -матеріального виробництва та виробничої інфраструктури	обсяги матеріальних та фінансових ресурсів на розвиток мережі об'єктів
-соціальної сфери, особливості процесу надання послуг	можливість організації міжселенних центрів та виїзних форм обслуговування; культурно-побутова мобільність населення
Рівень та структура зайнятості в суспільному виробництві	потреба в робочих місцях; потреба в створенні об'єктів для підготовки кадрів необхідного профілю та кваліфікації
Рівень грошових доходів населення Розміри і структура товарної пропозиції та індивідуального споживчого бюджету	попит на послуги культурно-побутового призначення, відвідуваність об'єктів; спеціалізація підприємств та закладів
2. Демографічні	
Чисельність, статевовікова структура населення, склад сімей, міграція	потужність мережі підприємств та закладів; спеціалізація об'єктів
3. Соціальні	
Соціальна структура, освітній рівень та споживчі звички населення	спеціалізація та якісний склад об'єктів; потужність об'єктів
Розміри та структура фонду вільного часу населення	відвідуваність підприємств та закладів, наповнюваність мережі

4. Містобудівні Просторова організація та особливості систем розселення, транспортні зв'язки	територіальна організація мережі об'єктів, ієрархія центрів обслуговування; потужність та інші будівельно-планувальні характеристики об'єктів
5. Природно-кліматичні	
Географічне положення, рельєф, клімат території	архітектурно-планувальні особливості локалізації та конструкції будівель
Рекреаційні умови території	територіальна організація мережі та потужність об'єктів
6. Фактори, що відображають нетипові умови життєдіяльності (екологічні тощо)	просторова локалізація підприємств та закладів; будівельно-планувальні характеристики об'єктів; спеціалізація та якісний склад об'єктів

Виявлення особливостей впливу факторів дозволяє уточнити об'єктивні критерії територіальної організації соціальної сфери:

- збалансованість даної підсистеми регіонального господарського комплексу з іншими структурами, підтримання певних територіальних та галузевих пропорцій між її ланками;

- комплексність як на рівні регіону, так і в окремому поселенні в залежності від демографічних характеристик та особливостей системи розселення;

- ієрархічність, тобто зв'язок між складом об'єктів у поселенні та його розміром і адміністративно-господарським значенням, що передбачає організацію мікселенного обслуговування;

- оптимальність розмірів закладів у залежності від людності та господарського значення населеного пункту;

- відповідність потужностей, оснащення, кадрового забезпечення установ потребам населення регіону або поселення в послугах.

2.5. Оцінка рівня розвитку обраних параметрів соціальної сфери у регіоні (P_{ji}) здійснюється шляхом їх співставлення з еталонними:

$$P_{ji} = \frac{F_{ji}}{E_{Tji}} \cdot 100\% \quad (1),$$

де $i=1, \dots, I$ - номер показника рівня розвитку соціальної інфраструктури; $j=1, \dots, J$ - номер регіону; F_{ji} - фактичний рівень розвитку

в j -му регіоні i -го виду параметрів; ET_{ji} - еталонний рівень розвитку в j -му регіоні i -го виду параметрів.

Територіальна доступність послуги, тобто середня відстань від споживача до місця локалізації об'єкту (r), дорівнює:

$$r = \sqrt{\frac{S}{\pi \cdot m}} \quad (2);$$

де s - площа регіону; m - кількість закладів i -го виду.

З метою співставлення забезпеченості регіонів соціальною інфраструктурою в цілому та визначення середнього рівня розвитку певної галузі в групі регіонів використовують інтегральні показники (регіональний - P_j , галузевий - P_i):

$$P_j = \left(\sum_{i=1}^I P_{ji} \right) / I \quad (3),$$

$$P_i = \left(\sum_{j=1}^J P_{ji} \right) / J \quad (4).$$

2.6. На території 12 областей з рівнем забруднення цезієм - 137 вище 1 Кі/км кв. площею 50,5 тис. км кв. нині проживає понад 2,4 млн. чол. (4,7% жителів України), в тому числі в зонах гарантованого добровільного відселення (3 зона) та посиленого радіоекологічного контролю (4 зона), де не проводиться масове переселення, - майже 99% постраждалого населення.

Обмеженість наявних ресурсів та демографічна ситуація вимагають визнати охорону здоров'я пріоритетним напрямком розвитку соціальної сфери.

Формування характеристик здоров'я людини здійснюється під впливом наступних груп факторів: спадковість, спосіб та екологічні умови життя, рівень медичної допомоги. Загострення екологічної ситуації, помітне погіршення життєвого рівня негативно позначилися на стані здоров'я людей. Питома вага визнаних здоровими серед профілактично оглянутих мешканців територій радіоекологічного контролю впала до 28,9%, а в деяких областях, зокрема, Чернігівській, - до 17,6%.

Наочне уявлення про стан здоров'я населення надає його інтегрована оцінка (індикатори - захворюваність та смертність, у тому числі дитячі, інвалідність, середня очікувана тривалість життя). Незадовільний стан здоров'я мають жителі Чернігівщини та Черкащини (одні з останніх місць в Україні за даним показником). Стан здоров'я нижче середнього спостерігається на Волині та Сумщині. Середній рівень реєструється на Вінничині, Київщині, Івано-Франківщині,

Житомирщині та Рівненщині. Вище середнього згаданий показник у Чернівецькій та Хмельницькій областях, а найкращий стан здоров'я мають мешканці Тернопільщини.

2.7. Власне система медичного обслуговування складається з ланок амбулаторно-поліклінічної, стаціонарної та екстренної медичної допомоги. Їх інтеграція в єдину систему забезпечує комплексність та безперервність лікування, нагляду за хворими, профілактичних заходів.

Ефективне медичне обслуговування передбачає досягнення певної якості матеріально-технічної бази та кадрового потенціалу. Приблизно три чверті населення починає та завершує лікування в амбулаторно-поліклінічних закладах (АПЗ), проте ніде в регіоні їх ємність не досягла нормативного рівня, тоді як темпи вводу в дію значно уповільнилися. Погіршенню медичного обслуговування сприяє надто швидке скорочення ліжкового фонду, хоча лікарні переущільнені - 75% пацієнтів перебуває в палатах наповнюваністю від 6 і більше чол. Значна частина медичних установ знаходиться в пристосованих приміщеннях або аварійному стані. Так, на постраждалих територіях Житомирщини чверть лікарень, 41% АПЗ та половина фельдшерсько-акушерських пунктів (ФАП) розташовується у пристосованих приміщеннях, лише 12% лікарень та чверть АПЗ мають центральне водопостачання та каналізацію.

Інтегрована оцінка кількісних характеристик системи охорони здоров'я охоплює показники забезпеченості основними фондами, потужностями АПЗ та лікарень з урахуванням їх доступності, ФАПами, установами охорони здоров'я жінок і дітей, швидкої медичної допомоги, а також медичним персоналом. Незадовільний рівень розвитку матеріально-технічної бази та кадрового потенціалу системи охорони здоров'я спостерігається в найбільш постраждалих областях - Сумській, Житомирській, Чернігівській, Волинській. Рівень нижче середнього властивий Хмельниччині та Черкащині. Середній рівень розвитку ресурсного потенціалу медичного обслуговування склався на Івано-Франківщині, Вінничині, Тернопільщині, Київщині та Рівненщині, високий - у Чернівецькій області (картосхема 1). Результати діяльності системи охорони здоров'я визначалися за показниками, що відображають функціонування АПЗ (охоплення профілактичними оглядами; питома вага санірованих від кількості, що її потребують; відвідування жіночих консультацій вагітними), стаціонарів (обсяги госпіталізації та питома вага прооперованих) і швидкої медичної допомоги (частка осіб, які обслуговувалися амбулаторно та при виїздах). Проведене ранжування дозволило виділити групи регіонів, що розрізняються за наданням

медичної допомоги: значні обсяги спостерігаються на Вінничині та Черкащині, вище середнього - на Волині та Чернігівщині, середні - на Рівненщині, Сумщині та Житомирщині, нижче середнього - в Чернівецькій, Тернопільській, Хмельницькій областях, низькі - в Івано-Франківській. Співставлення стану здоров'я населення та обсягів медичної допомоги демонструє їх невідповідність у Сумській, Черкаській, Івано-Франківській, Київській, Чернігівській областях, де рівень смертності та захворюваності вимагає швидкого поліпшення діяльності мережі установ. Порівняння стану здоров'я та обсягів медичної допомоги з рівнем розвитку матеріально-технічної бази і кадрового забезпечення дозволяє незадовільні медичне обслуговування та стан здоров'я мешканців згаданих областей пов'язати з нестачею ресурсів. Подальше нарощування інфраструктурного та кадрового потенціалу системи охорони здоров'я необхідне також на Житомирщині, Волині та Хмельниччині (табл. 2).

2.8. Значну роль у збереженні та відновленні здоров'я людини відіграє рекреаційна сфера. В системі природокористування забруднених областей виникли суттєві зміни, пов'язані зі скороченням придатних для відпочинку територій. Разом з тим, вивчення територіальної організації рекреаційної сфери виявило резерви рекреаційного потенціалу і перспективи вдосконалення мережі закладів у Тернопільській, Чернівецькій, Хмельницькій, Волинській областях.

2.9. Важливим напрямком розв'язання соціально-економічних проблем постраждалих регіонів, зокрема пов'язаних з життєдіяльністю дітей та підлітків, є створення належного культурно-освітнього середовища. Поліпшення ефективності функціонування відповідних галузей на забруднених територіях надасть їх мешканцям рівні з жителями інших областей можливості в отриманні освіти, підвищенні професійно-кваліфікаційного рівня, всебічному розвитку особистості, раціональному використанні вільного часу.

Діюча система освіти починається дошкільним вихованням. Нестача коштів на утримання дитячих садків та подорожчання їх послуг призвели до швидкого скорочення мережі установ - порівняно з 1990р. ліквідовано кожний десятий дитячий дошкільний заклад (ДДЗ). Дедалі знижуються і досить низькі рівні охоплення дітей дошкільним вихованням, що пояснюється також, поруч з демографічними факторами, відсутністю можливостей для суспільного виховання. Так, в Поліському регіоні питома вага сільських поселень 3 та 4 зон з

Таблиця 2

Ранжування областей Чорнобильського регіону за інтегрованими та зваженими оцінками стану здоров'я населення та системи охорони здоров'я (Україна = 1,000)

	Місце області серед регіонів України за						Місце області серед постраждалих областей за			
	станом здоров'я		обсягами медичної допомоги		рівнем розвитку МТБ та кадрового потенціалу		станом здоров'я населення та обсягами медичної допомоги		станом здоров'я населення та системи охорони здоров'я в цілому	
	інтегральний показник	ранг	інтегральний показник	ранг	інтегральний показник	ранг	зважений показник	ранг	зважений показник	ранг
Вінницька	0,995	16	1,061	2	1,015	11-12	1,028	2	1,024	3
Волинська	0,984	18	1,023	7-8	0,924	20	1,003	7	0,977	8
Житомирська	1,030	8	0,980	16-17	0,905	24	1,005	6	0,972	10
Івано-Франківська	1,014	13	0,940	24	1,009	13	0,977	10	0,988	7
Київська (без м. Києва)	1,003	14	0,949	20	1,018	9	0,976	11	0,990	6
Рівненська	1,037	7	0,989	13-14	1,025	8	1,013	5	1,017	4
Сумська	0,987	17	0,980	16-17	0,864	26	0,983	8	0,944	11
Тернопільська	1,171	1	0,948	21-22	1,015	11-12	1,059	1	1,045	2
Хмельницька	1,092	3	0,944	23	0,948	18	1,018	3-4	0,995	5
Черкаська	0,914	25	1,043	4	0,968	16	0,978	9	0,975	9
Чернівецька	1,068	5	0,968	19	1,284	2	1,018	3-4	1,107	1
Чернігівська	0,857	26	1,020	10	0,920	21	0,938	12	0,932	12

тячими садками, де мешкає 12 і більше дітей до 5 років, на Київщині становить 74,4%, тоді як на Волині - лише 25,9%.

Перетворення освітнього потенціалу в один з головних чинників економічного росту висуває вимоги до зміцнення матеріально-технічної бази та підвищення ефективності функціонування загальноосвітніх шкіл. Пріоритети подальшого розвитку мережі згаданих установ визначаються, передусім, показниками змінності занять. Найгірші показники змінності занять сформувалися на Чернігівщині, Київщині, Сумщині, Волині та Рівненщині. Нестача шкільних потужностей спостерігається і в сільській місцевості, де в другу зміну навчається близько 2,2% учнів. Негайних дій по вдосконаленню територіальної організації шкільної мережі потребують села Рівненської, Волинської, Чернівецької та Івано-Франківської областей.

Широкого комплексу заходів щодо його поліпшення вимагає технічний стан закладів системи освіти. Так, на Житомирщині в пристосованих приміщеннях знаходиться чверть ДДЗ та 22% шкіл, 15% ДДЗ та 14% шкіл не мають водопостачання та каналізації.

2.10. Необхідне розв'язання питань щодо збереження та раціонального використання ресурсного потенціалу галузей, які не є об'єктами пріоритетного фінансування, зокрема культури. Останнім часом, у тому числі в зв'язку зі зменшенням попиту на культурно-освітні послуги, простежується тенденція до скорочення мережі установ: кожен шостий клуб вибув з експлуатації в Чернівецькій області, кожен сьомий - у Волинській, кожен дев'ятий - у Сумській та Черкаській. Першочерговість заходів щодо закладів культури визначається їх матеріально-технічним станом. Термінові вкладення коштів у підтримку та збереження мережі установ доцільно здійснити в Черкаській, Івано-Франківській, Тернопільській, Вінницькій областях. Існує також потреба подальшого вдосконалення територіальної організації закладів культури.

2.11. Інтегрована оцінка інфраструктурного потенціалу соціально-культурної сфери враховує охоплення дітей ДДЗ, змінність занять у школах, кількість місць у закладах клубного типу, примірників книжкового фонду бібліотек, лікарняних ліжок, ємність АПЗ. Виконане ранжування дозволило провести розподіл постраждалих регіонів за розвитком матеріально-речової бази галузей соціального призначення: з незадовільним рівнем - Івано-Франківщина, рівнем нижче середнього - Чернівецька область, з середнім рівнем - Рівненщина, Київщина, Волинь, задовільним рівнем - Тернопільщина, Сумщина, Житомирщина, Чернігівщина, високим рівнем - Черкаська, Вінницька та Хмельницька

області (картосхема 2). Двом останнім групам регіонів властива значна питома вага показників культури в інтегральному (від 37,3 у Сумській до 45,9% у Хмельницькій області) - має місце незбалансованість складово-інфраструктурного потенціалу, пов'язана зі створенням надмірних потужностей закладів культури. Дана тенденція спостерігається також у інших західних областях.

2.12. Позиція органів управління та економічної науки, коли суспільний прогрес пов'язується лише з ростом матеріального виробництва, призвела до негативних соціально-економічних наслідків - недооцінки ролі галузей соціальної сфери, виділення коштів на їх розвиток за "залишковим" принципом, погіршення темпів економічного росту та якості життя населення. В умовах економічної кризи ігнорування потреб людини стало одним з головних чинників нарощування соціальної напруженості.

Мінімізація наслідків Чорнобильської катастрофи передбачає створення, з одного боку, гарантій радіаційно-екологічної безпеки, а з іншого - належних умов життя, зокрема завдяки підвищенню ефективності функціонування соціальної сфери. Особливості соціально-економічного становища вимагають подальшої державної підтримки постраждалих територій у зв'язку з тим, що в межах забруднених регіонів з економічних, політичних, екологічних причин поступово перестають діяти стимули саморозвитку і, таким чином, немає підстав розраховувати на розв'язання кризової ситуації лише власними силами. Дане явище є абсолютно неприйнятним, оскільки веде за собою неможливість нормального відтворення регіонально опосередкованих процесів.

Подолання необ'рунтованих територіальних відмінностей умов життєдіяльності в ході становлення ринкових відносин має здійснюватися шляхом забезпечення рівного доступу до благ і послуг, у тому числі через раціональну організацію мережі закладів. Разом з тим, слід відмітити, що регіональні особливості соціальної сфери зберігатимуться і надалі, оскільки з економічної точки зору об'єктивно зумовлені відмінностями в розвитку продуктивних сил, галузевій і територіальній структурі господарства та системі розселення.

2.13. В умовах економічної кризи, коли реальні об'єми фінансування значно нижчі за потреби, система соціального захисту постраждалого населення стане ефективною лише при втіленні в її діяльність сукупності принципів, що передбачають цільову орієнтацію дій, концентрацію ресурсів, контрольованість та здійснення упереджувачого впливу, багаторівневу підтримку заходів. Процес

реструктуризації економіки вимагає заохочувати в першу чергу якісні зрушення в соціальній сфері, надавати перевагу інвестуванню заходів, що забезпечують здоровий спосіб життя, а також підвищують ефективність функціонування галузей, що відповідають за якість трудових ресурсів. З урахуванням вищенаведеного до стратегічних напрямків розвитку соціальної сфери забруднених регіонів слід віднести:

- Покращення стану здоров'я населення та підвищення ефективності функціонування системи охорони здоров'я. Переорієнтація діяльності сфери охорони здоров'я у відповідності з законодавчою базою та світовими тенденціями передбачає задоволення різноманітних потреб населення в медико-санітарно-епідеміологічній допомозі, пропагування здорового способу життя. До сьогоденних завдань поліпшення медичного обслуговування належать:

- раціональне використання та зміцнення наявного інфраструктурного і кадрового потенціалу, подальше вдосконалення територіальної організації мережі закладів;

- поступове формування всеохоплюючої системи медичної і соціально-психологічної реабілітації та адаптації шляхом посилення профілактичної діяльності установ;

- створення спеціалізованих центрів обстеження, лікування, медичної та соціально-психологічної реабілітації;

- подальше впровадження щорічної диспансеризації населення та системи радіаційно-екологічного і медико-демографічного моніторингу забрудненої території;

- розвиток перспективних для відпочинку постраждалого населення рекреаційних територій (Шацького поозер'я, Надслучанської Швейцарії, туристсько-оздоровчих зон Чернігівщини, Сатановської курортної зони та ін.).

- Створення повноцінного культурно-освітнього середовища, зокрема, через вдосконалення системи освіти та забезпечення рівного доступу до навчально-виховних закладів (поліпшення територіальної організації мережі шкіл та ДДЗ, особливо в сільській місцевості).

- Збереження матеріальної основи духовної культури шляхом стабілізації мережі та утримання на належному, рівні діючих установ культури та мистецтва.

Результати виконання заходів з пріоритетних напрямків удосконалення соціально-культурної сфери постраждалих областей, зокрема Полісся, визначаються економічним становищем держави та

ресурсними можливостями регіону, які головним чином обумовлюють перспективи розвитку мережі установ (табл.3).

Таблиця 3
Прогноз розвитку основних показників соціально-культурної сфери Полісся до 2010 р.*

	Показник	Роки						
		1995	2000		2005		2010	
			I	II	I	II	I	II
Амбулаторно-поліклінічні заклади	тис. відв. за зм.	130,0	138,8	145,1	149,8	156,5	154,0	158,4
	відв. за зм. на 10 тис. чол.	185,8	203,0	212,0	222,0	232,0	233,0	240,0
Лікарні	тис. ліжок	85,2	74,1	80,4	68,6	75,7	63,6	69,9
	ліжок на 10 тис. чол.	121,8	108,0	118,0	101,5	112,0	96,0	106,0
Постійні дошкільні заклади	од. дітей у них, тис.	2864	2352	2822	2183	2906	2368	3045
		195,4	119,9	134,5	131,3	159,2	168,0	218,3
Загальноосвітні школи	од.	4336	4280	4387	4247	4484	4271	4600
	учнів на 2 зм., тис.	146,9	148,8	117,6	114,5	58,9	85,1	-
Заклади клубного типу	од.	5065	4591	4755	4233	4755	3982	4755

* Варіанти прогнозу:

I - мінімальний (з урахуванням сучасних умов та тенденцій розвитку);

II - оптимальний (передбачає досягнення відповідних нормативів та орієнтирів).

2.14. Проблеми адаптації містобудівного середовища забруднених територіях полягають, з одного боку, в забезпеченні загальних умов ефективного функціонування кожного поселення, які гарантували комфортність життя населення, а з іншого - в зведенні до мінімуму ризику, що визначається екологічними факторами.

Важливою складовою розв'язання зазначеної проблеми є встановлення різного роду нормативів, котрі висвітлюють створення передумов ранньої соціалізації дітей, виконання програм розвитку національної освіти, підвищення доступності медичних послуг, реорганізації діяльності закладів культури.

Вирішення питання про розташування та подальше функціонування конкретних об'єктів повинно відбуватися лише за наявності радіоекологічного паспорту відповідної території.

Вдосконалення нормативної бази розвитку соціальної інфраструктури має передбачати орієнтацію на довгострокові завдання з урахуванням поточних проблем, пріоритетів та ресурсних обмежень. До системи нормативів слід включити: цільові нормативи, мінімальні рівні забезпеченості, комплексний соціальний стандарт, економічні нормативи.

2.15. Першочергове інвестування програм розвитку соціально-культурної сфери є важливим фактором прискорення економічного росту, що по потужності відповідає технічним нововведенням, та одним з перспективних засобів подолання економіко-екологічної кризи власними силами.

Головною метою реформування соціально-культурної сфери в умовах трансформації відносин власності є поліпшення обслуговування населення, залучення додаткових ресурсів, зміцнення матеріально-технічної бази, підвищення результативності роботи та зацікавленості працівників. З іншого боку, реформування, зокрема, приватизація, в галузях освіти, охорони здоров'я, культури має суттєві обмеження і особливості, а без врахування їх може привести до руйнування існуючої системи обслуговування. Недержавні об'єкти здатні істотно доповнити структуру та підвищити якість послуг, попит на які не задовольняється, більш гнучко реагувати на його швидкоплинну структуру, створити колективи з висококваліфікованих спеціалістів. Разом з тим, враховуючи досвід розвинутих країн світу та особливості соціально-економічного становища України, державний сектор повинен надавати суспільно необхідний об'єм послуг соціально-культурного призначення всім громадянам, який має становити не менше 70% їх загального обсягу. Подальшому реформуванню соціально-культурної сфери сприяє

децентралізація джерел фінансування - пошук позабюджетних коштів, зокрема, за рахунок комерційної діяльності самих закладів, спонсорство недержавних структур, створення благодійницьких фондів тощо.

Підвищення ефективності функціонування соціальної сфери зони радіоактивного забруднення, в тому числі шляхом вдосконалення її територіальної організації, дозволить поліпшити використання наявних ресурсів та сприятиме досягненню належного рівня життя населення.

3. ПУБЛІКАЦІЇ ПО ТЕМІ ДИСЕРТАЦІЇ

3.1. Економічні основи підвищення рівня розвитку інфраструктури соціально-культурної сфери зони радіоактивного забруднення // Динаміка і форми соціальних процесів у перехідній економіці. - К.: Ін-т економіки НАН України, 1996. - 1,0 д.а. (у співавторстві), особистих - 0,5 д.а.

3.2. Регіональні проблеми розвитку соціальної сфери зони радіоактивного забруднення. Препринт. - К.: РВПС України НАН України, 1996. - 2,6 д.а. (у співавторстві), особистих - 1,5 д.а.

3.3. Значение рекреационных ресурсов как фактора сохранения почвенного покрова территорий, подвергшихся радиоактивному загрязнению // Современные проблемы охраны и воспроизводства почвенного плодородия: экология, экономика, право. - К.: СОПС Украины НАН Украины, 1994. - 0,2 д.а.

3.4. Проблеми розвитку рекреаційної сфери Полісся в умовах реалізації земельної реформи // Проблемы земельной реформы в Украине. - К.: СОПС Украины НАН Украины, 1994. - 0,2 д.а. (у співавторстві), особистих - 0,1 д.а.

3.5. Соціальна сфера України: регіональні особливості та перспективи розвитку // Регіональна політика України: концептуальні засади, історія, перспективи. - К.: Ін-т нац. відносин і політології НАН України, 1995. - 0,2 д.а. (у співавторстві), особистих - 0,1 д.а.

3.6. Тенденции и приоритеты развития социально-культурной сферы радиационно загрязненных территорий Центрального Полесья // Научно-практические подходы к согласованному решению социально-экономических проблем Чернобыльской катастрофы. - К.: СОПС Украины НАН Украины, 1995. - 0,2 д.а.

3.7. Культурно-освітнє середовище як елемент соціального захисту населення та шляхи його реформування в умовах ринку // Проблеми трансформації економічних систем та становлення ринкового господарства в Україні. - К.: ІЗМН Міносвіти України, 1996. - 0,2 д.а.

ABSTRACT

Bogush L.G. Social sphere's territorial organization improvement of radioactively polluted zone of Ukraine.

The thesis manuscript is competing for a candidate scholar degree in economics, speciality 08.10.01 - Productive forces distribution. Council studying Ukrainian productive forces, National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv, 1996.

The main object of the dissertation is to provide scientific foundation of the ways for improving social sphere's territorial organization of radioactively polluted zone of Ukraine under present-day conditions. The thesis specifies theoretical and methodological ideas about social sphere and material basis of it's function in territorial settlement systems - social infrastructure; analyzes preconditions, levels and tendencies of social designated branches development in injured regions; works out methodical approaches and leading trends of their territorial organization improvement and reformation in the process of transition to market economy.

АННОТАЦИЯ

Богуш Л.Г. Совершенствование территориальной организации социальной сферы зоны радиоактивного загрязнения Украины.

Рукопись диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.10.01 - Размещение производительных сил. Совет по изучению производительных сил Украины НАН Украины. Киев, 1996.

Целью диссертации является научное обоснование путей совершенствования территориальной организации социальной сферы зоны радиоактивного загрязнения Украины в современных условиях. В работе уточнены теоретико-методологические представления о социальной сфере и материальной основе ее функционирования в территориальных системах расселения - социальной инфраструктуре; проанализированы предпосылки, уровни и тенденции развития отраслей социального назначения в пострадавших регионах; разработаны методические подходы и приоритетные направления совершенствования их территориальной организации и реформирования в период становления рыночной экономики.

Ключевые слова: социальная сфера, социальная инфраструктура, факторы размещения, территориальная организация.

Підписано до друку 16.01.1997. Формат 60x84/16.

Папір тип. № 1. Офс. друк. Умов. друк. арк. 1,3.

Умов. фарб.-відб. 1,3. Обл.-вид. арк. 1,0.

Замовл. № 10. Тираж 100 прим. Безкоштовно.

Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України

252032, Київ-32, бульвар Т. Шевченка, 60.

Дільниця оперативного друку РВПС України НАН України

252032, Київ-32, бульвар Т. Шевченка, 60.

AB 36.794